

TOPÒNIMS DEL *MANUAL DE CONSELLS* NÚMERO 1 DE LA VILA D'ELX (s. XIV)

JAUME BRU I SANSANO

El primer *Manual de Consells* de la Vila d'Elx és un manuscrit conservat a l'Arxiu Municipal d'Elx que recull els acords presos pel consell municipal entre el 2 de juny de 1370 i el 22 de maig de 1384. Dels 382 fulls escrits conservats —sembla que se n'han perdut alguns— sols n'hem estudiat uns 125, per això és molt probable que encara apareguen més topònims en aquest antic manuscrit elxà. Els fulls han estat numerats amb llapis modernament a l'angle superior esquerre del recto.¹ Es troba escrit majoritàriament en català, amb algunes cartes en castellà i llatí, per la qual cosa hi ha topònims en totes tres llengües. L'escrivà és quasi sempre el mateix, amb uns hàbits ortogràfics prou constants, però de tant en tant apareixen fragments breus escrits per una altra mà que canvia l'ortografia. Ací oferim sols els topònims en català i en castellà que hem trobat a les pàgines estudiades i la primera citació on recollim cada topònim. No farem cap aclariment dels topònims, encara que en alguns casos no ens hem pogut estar de fer algun comentari.²

Topònims en català

Alacant: “Et lo dit en Jacme Trilles dix que no era vedat sinó davant la cort de la batlia, et que aytal determenació ne fon feta en Alacant.” (18 de set. de 1379;

¹ Estudis com el de Alejandro Ramos Folques, *Historia de Elche*, Elx, 1970, o Alfredo Garcia Mas, *El puerto de Santa Pola*, Santa Pola, 1990, no citen mai pel full, sinó pel dia en què se celebra el consell.

² Amb lletra cursiva resollem les abreviatures; < > indica text fora de la línia; [...] indica text il·legible; * () indica text ratllat, però legible; [text] indica text reconstruït que no apareix al manuscrit; regularitzem l'ús de les majúscules, de *i i j*, de *u i v*; accentuem i puntuem segons la normativa actual.

103v). **Alacant, el portichol de:** “axí quan cativaren a Joan de Fontes e Pero Ferreres al portichol de Alacant, que fon atrobat que moros de la vayll hi foren...” (21 de nov. de 1383; 312v). És el petit port que hi ha entre d’Elx i Alacant per l’interior, des de la Torre del Pla per Bacarot. Encara el trobem avui —el *Portitxol*— i a més també ha donat nom a la *Venta el Portitxol*.³ El nom es repeteix molt sovint per la toponímia valenciana (hi ha un *portitxol* a l’eixida d’Alacant cap a Novelda).⁴

Alborocat, lo partidor de: “Ítem davall lo partidor de Alborocat aja tres partidor[s], tres en un loch” (17 d’abril de 1380; 163r). Aquest topònim no el recullen els diccionaris d’Alcover-Moll i Joan Coromines, ni l’*Onomasticon Cataloniae* d’aquest darrer. L’historiador elxà Pere Ibarra recollí el nom dels vells partidors d’aigua d’Elx, entre els quals hi havia el d’*Alborocat*.⁵ Vicente Gozávez, basant-se en informacions tant de Pere Ibarra com orals, torna a esmentar el partidor d’*Alborocat*, i el situa al sud d’Elx.⁶ Joan Castaño⁷ i Carles Segura⁸ recullen novament els noms dels partidors esmentats pels dos darrers investigadors i citen novament aquest partidor. Actualment hi ha també el *camí d’Alborocat*, que passa pel nord del conegut jaciment arqueològic de l’Alcúdia, que nosaltres hem recollit oralment també com *camí del Borrocat*, on l’article àrab s’ha interpretat com si fos el nostre article català. Vicente Gozávez esmenta un *camí del Borrocal*, per una errada no sabem si seua o existent ja en alguna font consultada per aquest investigador.⁹

Albufera, l’: “Primerament per tot peix que serà tret o pesquat en la illa de Santa Pola et en totes les mars del terme d’Elix, exceptat el dret del terme de la Albufera, pach l’exaveguer o senyor del peix...” (10 de maig de 1380; 169r). És una les zones humides al Baix Vinalopó,¹⁰ prop del mar, ja que es troba a un nivell més baix que no els *almarjals*, d’on venia l’aigua. Probablement es tracta de l’actual zona de les salines de Santa Pola i l’almarjal faça referència a l’actual llacuna del Fondo, situada a cavall entre els termes d’Elx i Crevillent, sobretot si tenim en compte que es trobava al costat del camí d’Elx a Guardamar.

Alcoy: “lo prior de Alcoy ab un companyó sia estat açí e aja preicat la paraula de Déu. ... demanar ajutori a la misió que à a fer en lo capítol que n lo monestir de Alcoy à éser tengut” (15 d’oct. de 1381; 210r).

Algezira: “sinó tan solament deu cafissos d’ordi que un bon hom, mercader de Algezira, à demanat de gràcia al consell que ls hi don per sis diners ab treta.” (22 de maig de 1384; 379r). L’actual *Alzira*.

³ Marinela Garcia, “Toponímia a la partida de Bacarot”, *Actes del Catorzè Col·loqui General de la Societat d’Onomàstica (Segon d’Onomàstica Valenciana)*, II, Alacant, 1991, p. 435.

⁴ Anomenat el *portitxol de Montfort*, segons Joan Carles Segura, *Estudi lingüístic del parlar d’Alacant*, Alacant, 1996, p. 309.

⁵ *Historia de Elche*, 1895, Alacant, amb reedició facsímil del 1982, d’on citem, pp. 167-168, en concret *Alborocat* apareix a la p. 168.

⁶ *El Bajo Vinalopó. Geografía agraria*, València, 1977, p. 99.

⁷ “Alguns topònims il·licitans en documentació del segle XVIII”, *Actes del X Col·loqui General de la Societat d’Onomàstica*, p. 87, n. 6.

⁸ *El parlar d’Elx a estudi: aproximació a una descripció*, p. 164, amb una errada: *Aborocat*.

⁹ *El Bajo Vinalopó. Geografía agraria*, p. 191, i també en un plànol a la p. 190.

¹⁰ Llavors tenia una llargària de mitja llegua, segons Alejandro Ramos, *Historia de Elche*, p. 106.

Alguazets, les: "noves fosen en la vila d'Elx, que lo Rey n'Anrrich de Castella era mort et d'altra part se deya que Pero Carriello era a les Alguazets de Múrcia ab mil de cavall." (juny de 1379, 82v). Deu tractar-se de la localitat murciana d'Alguazas, a uns 15 km. al NO de la capital. Així mateix hi ha una séquia de rec situada al sud de Múrcia, coneguda també com las *Alguazas*, amb un recorregut de sis quilòmetres, que es documenta al *Libro del Repartimiento* (1266-1273) amb les formes *Alhuasta*, *Alguasta*, *Aluazta* i *Alhuazta*, al segle XIV hi ha *Alguasça*, als segles XV-XVII *Alguaça* i al s. XVIII *Alguaza* i *Alguazas*.¹¹ Prové de l'hispano-àrab *al-WasŪā*, 'la d'enmig', per tractar-se d'una població situada entre els rius Segura i de Mula, prop de la confluència de tots dos, o bé d'una séquia que es trobava entre altres dues anomenades *Alquibla* i *Alffándeçh*.¹²

Aljup, el port del Cap del: "Molt honorable e savi sényer, sàpia la vostra saviea que la torre del port del Cap del Aljup del senyor Infant à fort mal regiment e mala guarda." (No podem concretar exactament la data i la pàgina: possiblement siga de l'onze de novembre de 1379 o posterior, però anterior al 7 de desembre del mateix any. Es troba en un full posterior al 115v i anterior al 121v, en una carta adreçada al cavaller Bonafonat de Sent Feliu). **Aljup, la torre del Cap del:** "Et per ocasió que una galiota de moros vench combatre la torre del Cap del Aljup" (4 d'abril de 1384; 368v). Es tracta de l'actual localitat de Santa Pola, que ha estat antigament el port d'Elx. Anomenada pels romans *Portus Illicitanus*, rebé el nom de *Port del Cap de l'Aljub*, que va pertànyer al terme d'Elx fins al 1812.¹³ Actualment també hi ha entre Santa Pola i l'Altet l'anomenat *l'Aljub del Cap*.

Almarjals, els: "ne altres estrayns no an <per on> pasar l'aygua de la cèquia appellada de Don Manuel, per la qual decorre l'aygua dels almarjals a l'albufera." (21 de nov. de 1383; 315v). Sobre la seva situació ja hem parlat en l'entrada de l'*Albufera*.

Almoradí: "N'Alfonso Ferreres, mestre campaner, aja feit en Sent Salvador un parell de campanes, och més ne à feit açí dos, una per a Catral e altra per a lmoradí." (11 de març de 1384, 363v).

Aragó: "la terra no reebés dampnatge e que l serví del senyor Rey d'Aragó e del senyor Infant sia guardat" (juny de 1379, 83r).

Azp; Azp, camín d': "facen adobar lo pont que és trencat damunt la céquia de Marchena, camín d'Azp, per on les jents et aquells que vénen lo dimarts al mercat puxen mils pasar ... Et que d'esta raó sia scrit a Azp e a Novelda perquè vinguen lo dimarts e no lo digmerje." (17 d'agost de 1381; 180v).

Barcellona: "persecucions de morts són estades en Barcellona et en altres parts, e-s diga que ja són en Tortosa." (15 de des. de 1370, 37r).

¹¹ Robert Pocklington, *Estudios toponímicos en torno a los orígenes de Murcia*, Múrcia, 1990, p. 181. Del mateix autor vegeu també "Notas de toponimia arábigo-murciana", *Sharq al-Andalus. Estudios Árabes*, 3, p. 120.

¹² Robert Pocklington, *Estudios toponímicos en torno a los orígenes de Murcia*, pp. 157 i 181.

¹³ Pedro Ibarra, *Cuestión de Término para Santa Pola*, Elx, 1929, pp. 9-12. Segons Alejandro Ramos el nom de *Cap de l'Aljub* li ve pel gran aljub que s'hi construí en l'edat mitjana per abastir d'aigua potable el port, *Historia de Elche*, p. 105.

- Calaforra, la plaçeta de la:** "la paret del alberch del dit en Buades, de part de llevant, n'és la plaçeta de la Calaforra, per tal suplica al dit Consell que li don lliçència" (21 de nov. de 1383; 315r). És l'antic monument elxà de la *Calaforra*, anomenat actualment a Elx col·loquialment la *Casaforra*, per etimologia popular. La documentació més antiga d'aquesta edificació és la "calaforra d'Eltx",¹⁴ de l'any 1307.¹⁵
- Callosa:** "d'esta [...] a Callosa e als als (sic) altres lochs de la dita d[...] Alacant, perquè les gents ving[uen]." (17 d'agost de 1381; 182v). Es tracta de *Callosa del Segura*, municipi del Baix Segura.
- Candarix, la çéquia de:** "Ítem ordenaren que dos ponts que són damunt la çéquia de Candarix davant la terra d'en Pere Bataller" (17 d'agost de 1381; 180r). Una variant del nom d'aquesta céquia ha perdurat fins a l'actualitat en el nom d'una partida rural del terme d'Elx anomenada *Candalix*, situada a la part nord-est i vora la mateixa ciutat i que també ha donat nom a un carrer, un bar i un col·legi públic. Entre *Candarix* i *Candalix* podem observar que hi ha hagut un canvi de *r* per *l*, força usual en els topònims d'origen mossàrab, com és el cas de *Caprala*, *Fercaira*, *Crevillent* o tants altres.¹⁶ La mateixa terminació *-ix* la trobem en un altre topònim elxà, el de la partida d'*Altàbix*.
- Carell, el partididor de:** "lo batle hi ha assignats regoneguen e liveleu l'almeida del partididor de carell e-n tornen a degut estament si mester¹⁷ hi és." (17 d'abril de 1382; 243v). Aquest topònim es conserva encara com a nom d'un partididor, *Carrell*, exactament com al nostre text.¹⁸
- Cartagènia:** "per ço com ell e lo bisbe de Cartagènia ne contrasten e és raó qu'ells se avinguen quin deu éser jutge." (25 de març de 1382; 232v).
- Casa blanca, la:** "Ítem que ls veïns venen pa e vy al port. Et que ls bestiaris façen mallada a la casa blanca et per altres moltes [...]es." (4 de març de 1382; 233r). Deu tractar-se d'un paratge situat a la partida de Carrús, al nord de la ciutat d'Elx, que pertanyia als àrabs durant el segle XIV,¹⁹ que es documenta també el 1783²⁰ i que encara avui perdura en el nom d'un barri i un col·legi públic a la zona de Carrús.
- Castella:** "noves fosen en la vila d'Elx, que lo Rey n'Anrrich de Castella era mort". (juny de 1379; 82v).
- Catral:** "N'Alfonso Ferreres, mestre campaner, aja feit en Sent Salvador un parell de campanes, och més ne à feit açí dos, una per a Catral e altra per a l'moradí." (11 de març de 1384, 363v).
- Crevillén:** "Francesch Miró, procurador per lo dit senyor en la dita vila e loch de Crevillén" (26 de juny de 1379; 85v).

¹⁴ Vegeu més avall el que diem sobre aquesta forma del topònim *Elx*.

¹⁵ Joan Coromines i José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Madrid, 1980-1991, s. v. *calahorra*.

¹⁶ Per a més exemples vegeu Joan Coromines, *Entre dos llenguatges*, III, pp. 163 i següents.

¹⁷ La *s* es troba damunt una *y*.

¹⁸ Carles Segura, *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*, Elx, 1998, p. 163.

¹⁹ Pedro Ibarra, *Historia de Elche*, p. 69.

²⁰ Vicente Gozálviz, *El Bajo Vinalopó. Geografía agraria*, València, 1977, p. 99, n. 182.

Don Manuel, la cèquia de: “ne altres estrayns no an <per on> pasar l'aygua de la cèquia appellada de Don Manuel, per la qual decorre l'aygua dels almarjals a l'albufera.” (21 de nov. de 1383; 315v). El topònim no s'ha conservat i deu fer referència a algun rec que donava aigua a les possessions que anteriorment havien estat de l'infant don Manuel en vida d'aquest. Al *Còdex d'Elx*, editat a cura de M. Luisa Cabanes,²¹ hi ha alguns documents que fan referència a alguns privilegis en qüestió d'aigües que l'infant atorgà a la vila d'Elx, com un datat el 4 de juliol de 1308, pàgina 110, o uns altres dos del vint de juliol i de l'onze d'agost del 1314, a la pàgina 124. A hores d'ara no podem determinar amb exactitud de quina la seva situació.

Duaneta, la: “Dimarts, XX dies de agost, anno a nativitate domini M^o CCC^o LXXX° primo. En la Duaneta. En est dia los honrrat n'Antoni Quexans, ti[nent] loch del honrrat en Francesch Miró, procurador” (22 d'agost de 1381; 186r). Deu tractar-se d'alguna casa amb la missió pròpia de la duana, sovint es trobava en l'època en els ports de mar, però en el nostre cas no es troba vora mar, sinó al municipi d'Elx, segons el que es dedueix pel text. A Novelda també hi ha encara actualment una *casa de la duaneta* en la carretera cap a Monòver.²²

Elda, Etlà: “que moros de la vayll d'Elda, los quals y donen loch, segons s'és sabut per veritat” (21 de nov. de 1383; 312v). “qu'ell avia comprats tots los lochs de la vayll d'Etlà e feta donació de aquells a la senyora Reyna” (21 de novembre de 1383; 312r).

Elx, Elix: “Ffon ajustat consell g[ener]al en la Eglésia de Santa [Maria] d'Elx en lo d[ia] damunt dit” (2 de juny de 1370; 1r). “Infant en Martí, del molt alt senyor en Pere, Rey de Aragó, fill, et per la gràcia de Déu Compte de Exèrica et de Luna et Senyor de la ciutat de Sogorp, al feel nostre, lo batle de la vila d'Elix” (11 de maig de 1382; 247v). Al nostre text apareixen dues variants en català: *Elx* i *Elix*. Al *Còdex d'Elx* hi ha a l'índex toponímic les formes *Elx*, *Eltx*, *Elix* i *Elch*, a les quals podem afegir *Elig*, que apareix si més no en una nota al marge.²³

Exèrica: “Et aquella uberta és sa tenor aytal: La comtesa de Exèrica e de Luna: Per proòmens vostra lletra avem reebuda sobre lo feit de la qüestió que és entre en Joan Thomàs” (29 d'agost de 1381; 189r).

Goçalbo Garcia, açarp i almarjal de: “al múgol que sia del açarp e del almarjal de Goçalbo Garcia o d'on quer que sia” (10 de maig de 1382; 245v). Sobre *assarp* Coromines diu que sols ho escoltà el 1963 a Guardamar i Santa Pola, i que és un mot procedent de l'hispano-àrab *sarb*, i aquest de l'àrab *sárab*, ‘canal, cloaca’ (*DECat*, s. v. *assarp*), o *zarb(a)* segons Arnald Steiger.²⁴ El mot es localitza actualment, tant en català com en castellà, quasi exclusivament a la conca del riu Segura, tot i que el trobem també a Sicília,²⁵ i sembla que a més ha estat

²¹ *El Còdex d'Elx*, València, 1995.

²² Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, s. v. *duana*.

²³ *Còdex d'Elx*, p. 124.

²⁴ *Contribución a la fonética del hispano-árabe y de los arabismos en el ibero-románico y el siciliano*, CSIC, Madrid, 1991, p. 145.

²⁵ Germà Colón, “El arabismo “azarbe” / “assarp” en el Bajo Segura”, *Miscellanea di Studi Romanze offerta a Giuliano Gasca Queirazza*, 1988, Torino, pp. 145-158, ara en “Azarbe y Assarb”, *Español y catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, 1989, pp. 177-190, d'on citem. Steiger, tot citant Rohlf, dona *zárba*, *zarbáta* i *dzárbu* com a sicilianes, a més d'altres formes toponímiques, *ibid.*

- navarrés.²⁶ El mot es documentava per primera en català el 1467 (*DCVB*, s. v. *assarp*), per la qual cosa el *Manual* avança la datació 85 anys.
- Granada:** “de son loch tinent com lo Rey de Granada manà fer mal e dan en la terra e senyoria del molt alt senyor Rey de Aragó” (5 de gen. de 1394; 334v).
- Guardamar:** “Et fosen tramés alguns òmens ab cartes a Nompot e a Guardamar, que ysques[e]n.” (15 d’oct. de 1381; 210r).
- Lorca, Lorqua:** “Et quant a açò que ns trametés a dir dels atalladors que us par que seria serví dels sennors e serví de la terra que estiesen e atallasen de Lorqua tro a la mar et de Lorqua tro a Moratalla” (31 de des. de 1384; 329r). “que fosen meses atalladors de Lorca tro a la mar e de Lorqua tro a Moratalla e qu’ells e nós y pagàssem per sou e per libra.” (31 de des. de 1384; 329v).
- Luna:** “Et aquella uberta és sa tenor aytal: La comtesa de Exérica e de Luna: Per proðmens vostra lletra avem reebuda sobre lo fait de la qüestió que és entre en Joan Thomàs” (29 d’agost de 1381; 189r).
- Marchena, la céquia de:** “que facen adobar lo pont que és trencat damunt la céquia de Marchena, camín d’Azp, per on les jents et aquells que vénen lo dimarts al mercat puxen mils pasar” (17 d’agost de 1381; 180v). Al segle XIV *Marxena* era el nom d’una alqueria del terme d’Elx, habitada per sarrains, documentada ja el 1304,²⁷ que donava nom a la séquia i a l’aigua d’aquesta. El topònim referit a una alqueria no ha perdurat, però sí el que trobem al nostre text de la *céquia de Marxena*, és el nom d’un important canal de reg que ha arribat a l’actualitat.
- Moratalla:** “ab cartes que volen metre atalladors de Lorqua tro a la mar et de Lorqua tro a Moratalla perquè almugàvers ne altres companyes no puxen entrar” (5 de gen. de 1384; 335r).
- Múrcia:** “que Pero Carriello era a les Alguazets de Múrcia ab mil de cavall ... Et que sien trameses altres òmens si entrar poden a Múrcia per saber cert ardit secretament” (juny de 1379; 82v).
- Nompot:** “Et fosen tramés alguns òmens ab cartes a Nompot e a Guardamar, que ysques[e]n.” (15 d’oct. de 1381; 210r). Nom antic de l’actual *Montfort*, localitat del Vinalopó Mitjà.
- Novelda:** “Et que d’esta raó sia scrit a Azp e a Novelda perquè vinguen lo dimarts e no lo digmenje.” (17 d’agost de 1381; 180v).
- Onil:** “En aquest dia fon lesta una carta que n Joan Saranyó avia tramesa de Onil, closa e sagellada, lo sobre scrit de la qual diu axí ... Feta en Onil a XXI dia de abril del aynn mile CCC LXXX dos” (22 d’abril de 1382; 244v).
- Oriola:** “Benet Maymó tinga una fembra d’Oriola casada per amiga” (3 de set. de 1379; 97r).
- Palombar, el:** “Ítem ordenaren que sien meses guardes a les aygües, axí com solia éser e que guarden tro al Palombar, davall la vila, et sien pagats dos diners per fil, segons era acostumat.” (13 de gen. de 1383; 141r). Es tracta d’un paratge

²⁶ Jordi Colomina, “La influència del català sobre el castellà del Regne de Múrcia (segles XIII-XIV)”, *Llengües en contacte als Regnes de València i de Múrcia (Segles XIII-XIV)*, Jordi Colomina, editor, Alacant, 1995, p. 248, ofereix dades sobre l’aparició del mot en navarrés al segle XIII.

²⁷ Maria Teresa Ferrer, *La frontera amb l’islam en el segle XIV. Cristians i sarrains al País Valencià*, p. 89 i document 38, de 1312, pp. 257-259.